

Kirjandus

Billington, Monroe 1982. The new deal was a joke: Political humor during the great depression. *Journal of American Culture*, lk 15–21 (doi:10.1111/j.1542-734X.1982.0503_15.x).

Fürsich, Elfriede 2009. In defense of textual analysis. Restoring a challenged method for journalism and media studies. *Journalism Studies*, 2009, lk 238–252.

Katz, Elihu & Haas, Hadassah & Gurevich, Michael 1997. 20 Years of television in Israel: Are there long run effects on values, social connectedness, and cultural practices? *Journal of Communication* 47(2), lk 3–20 (doi:10.1111/j.1460-2466.1997.tb02703.x).

Pickering, Michael & Lockyer, Sharon 2005. *Beyond a joke. The limits of humour*. Palgrave Macmillan.

Putnam, Robert D. 1995a. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6(1), lk 65–78 (doi:10.1353/jod.1995.0002).

Putnam, Robert D. 1995b. Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics* 28(4), lk 1–20 (doi:10.2307/420517).

Doktoritöö leedu vanasõnadest

28. juunil 2012 kaitses Dalia Zaikauskienė (pildil) Vilniuse ülikoolis doktoritöö *Lietuvių Paremijos XX–XXI a. Sandūroje: tradicija ir inovacija* [Leedu vanasõnad 20. ja 21. sajandi vahetusel: traditsioon ja innovatsioon].

Dalia Zaikauskienė on töötanud 1997. aastast alates Leedu Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudi parömioloogia uurimiserühmas, olles üks leedu vanasõnade ja kõnekäändude väljaande *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* [Leedu vanasõnad ja vanasõnalised väljendid] (I–II, 2000–2008) koostaja ja toimetaja. Tema doktoritöö põhineb leedu vanasõnade ja kõnekäändude süstematiseerimisel ning elektroonilise andmebaasi rajamisel.

Järgnev ülevaade põhineb doktoritöö ingliskeelsel kokkuvõttel.

Dalia Zaikauskienė on veendunud, et vanasõnad ehk paröömiad, nagu autor eelistab kasutada, on vägagi elus žanr, mis kuulub tänapäevasesse suhtlusse samamoodi nagu sajandeid tagasi. Uurimusse on hõlmatud nii juba tuntud vanasõnad kui ka nende modifikatsioonid, st uurimuse objektiks on võrdväärseks vanad ja uued tekstid. Ajaliselt

piiritledes on tegemist empiirilise ainestikuga, mille kasutus jääb 20.–21. sajandisse. Autor on seadnud eesmärgiks kirjeldada traditsiooni ja innovatsiooni vahekorda mitte juhusliku ja kaootilisena, vaid süsteemsena, st klassifitseerimisele alluvana. Dalia Zaikauskienė on töös seadnud endale järgmised põhiülesanded:

- 1) võtta kokku leedu kaasaegse paröömilise uurimistöö ainestik ja eritleda paröömiaste kasutusvaldkondi;
- 2) kirjeldada paröömiliste üksuste nüüdisaegse kasutuse struktuurilist, funktsionaalset ja semantilist erisust;
- 3) võrrelda leedu paröömilist ainestikku rahvusvahelise andmestikuga.

Töö autor märgib mitmel korral, et leedu folkloristid on alles viimastel aastatel hakanud koguma ja uurima kaasaegset kultuuri, võttes vaatluse alla traditsioonilise rahvaluulega toimuvad muutused. Dalia Zaikauskienė arvates tuleb tänapäevast materjali käsitleda traditsiooni jätkuna ning sellisena esitab ta ka oma uurimisainest. Ta nendib, et mõningal määral aitab tema väitekirj täita lünka, mis on leedu parömioloogias tekkinud seoses kaasaegsest kultuurist möödavaatamisega. Ühtlasi loodab ta, et nii kogutud ainestik ja teoreetiline ülevaade kui ka tekstide tänapäevaste kasutussituatsioonide iseloomustus ning nendes kajastuv maailmavaate muutus peaksid pakkuma huvi nii fraseoloogidele kui ka sotsioloogidele, kultuuriuurijatele ja psühholoogidele.

Valdavalt on empiirilise materjali allikateks olnud viimase paari aastakümne perioodilised väljaanded ja muu meedia, samuti internet. Vähemal määral on uuringusse kaasatud ka kirjanduslikud tekstid. Ainestik nendest allikatest on autori enda kogutud. Lisaks on töös kasutatud rikkalikku arhiivimaterjali: Leedu Folkloori Arhiivi leedu vanasõnade ja vanasõnaliste väljendite kartoteek, leedu vanasõnade ja vanasõnaliste väljendite andmebaas (www.aruodai.lt/patarles/), Kaunase Vytautas Magnuse Ülikooli etnoloogia ja folkloristika osakonna elektrooniline andmebaas (<http://etnologijadb.vdu.lt>), Vilniuse ülikooli leedu keele osakonna tudengite poolt aastatel 2003–2004 kogutud materjal jne. Tähelepanuväärne on töös esitatud uus ainestik antivasõnade näol. Ühtekokku on uurimistöö järelduste aluseks 1500 antivasõna (*antiparemijs*) ja 670 uusvasõna (*naujosios paremijs*).

Dalia Zaikauskienė väitekirj koosneb sissejuhatausest, neljast peatükist, kokkuvõttest, bibliograafiast, töö autori publikatsioonide nimistust ja lisast “Antiparöömiaste sõnastik”. Dissertatsioonis on esitatud hüpoteesidena järgmised väited:

1. juhul kui käsitada folkloori kestva protsessina, mis ei välista muutusi, tuleb 20. ja 21. sajandi paröömiaste kasutust vaadelda selle protsessi loomuliku osana, mis on säilitanud olemusliku varasemast traditsioonist ning lisanud sellele uusi tunnusoone ja tähendusi; parim tunnistus vanasõnadest kui elavast folkloorist on vajadus kasutada neid ka tänapäeval;
2. anti- ja uusvasõnad on vanadega ühisjooni sisus, vormis ja kasutuses;
3. anti-vasõnade loomine ja uute paröömiaste esinemine on käsitletav vanasõnade arenguprotsessina, mitte juhusliku ja spontaanse seigana;
4. leedu paröömiaste andmebaasis ilmnevad muutused on tingitud nii sisemistest (paröömiaste endi areng) kui ka välistest teguritest (sotsiaalsed, ajaloolised, kommunikatiivsed);
5. uute paröömiliste üksuste nn pealetung on osa globaalsest protsessist.

Esimeses peatükis vaatleb autor lähemalt tunnustatud parömioloogide olulisimaid töid, milles on uurimisobjektiks just paröömiate tänapäevane kasutus. Ta toob esile asjaolu, et vanasõnade puhul on ikka ja alati rõhutatud traditsioonilisust kui määravat mõjurit – ühelt poolt teatavat sisulist ja vormilist püsivust, teisalt püsivust kasutuses. Autor kasutab traditsiooni tervikmõistet, mis sisaldab kõige tüüpilisemaid ja püsivamaid vormi-, kujundi- ja kasutusilminguid. Innovatsiooni all mõistab ta paröömia uut tähendust, uut kasutussituatsiooni ja uusi tunnuseid, mis on tingitud tänapäevasest kasutusest, st uutest funktsioonidest ja eripärasest sõnastusest.

Terminit “paröömia” kasutab Dalia Zaikauskienė mitte ainult vanasõnade ja vanasõnaliste ütluste kohta, vaid tunduvalt laiemas tähenduses: siia kuuluvad ka kõnekäänud, argivormelid, fraseoloogilised üksused, aforismid, maksimid, tsitaadid. Esimeses peatükis tegelebki autor vanasõnalise ainese piiritlemisega muust lühivormilisest materjalist, keskendudes kolme tüüpi paröömiatele, mis ajaliselt jäävad 20. ja 21. sajandisse: traditsioonilised paröömiad, antiparöömiad (rahvusvahelises terminoloogias käibel termin “antivanasõna”) ja uued paröömiad.

Paröömiate kasutuskeskkonnana tänapäeval toob autor lisaks tavakõnele esile meedia, reklaaminduse ja meelelahutuse. Kui varem on vanasõnade levikule aidanud kaasa kirjakeele levik (õpikud, ajakirjandus), siis leedu vanasõnade tänast koosseisu on kõige tugevamalt mõjutanud massimeedia. Käsitledes leedu paröömilise ainesega toimunud muutusi toob Dalia Zaikauskienė välja järgmised arenguetapid: 1) tähenduse kitsenemine või avardamine; 2) kujundi demetaforiseerumine; 3) vastandlike variantide tekkimine; 4) koomilise mõju suurenemine; 5) paröömiate lühenemine või pikemate variantide tekkimine; 6) kontaminatsioonide teke; 7) foneetiliste võtete kasutamise poeetilise mõju suurendamine. Sealsamas esitab ta ka ülevaate leedu traditsiooniliste paröömiliste üksuste funktsioonidest, sedastades, et vanasõnad säilitavad oma tüüpilised funktsioonid (pedagoogilised, didaktilised, psühhoteraapilised) ka esitatuna individuaalsetes situatsioonides.

Teises peatükis vaatleb autor lähemalt populaarsete traditsiooniliste vanasõnade kasutamist 20. ja 21. sajandil. Seejuures eritleb ta kahesugust kasutust – kanooniline ja loominguline – ning kirjeldab neid kasutusviise. Kolmandas peatükis vaatluse all olevate antiparöömiatena mõistab Dalia Zaikauskienė traditsiooniliste vanasõnade teisendeid. Tähelepanuväärne on seik, et tänini ei ole leedu parömioloogias seesugustele tekstidele tähelepanu pööratud. Oma töös rõhutab autor selle fenomeni rahvusvahelist iseloomu, märkides et leedu paröömiate hilisema kihistuse – 20. sajandi lõpp, 21. sajandi algus – puhul on täheldatav vene- ja ingliskeelse kultuuriruumi mõju. Dalia Zaikauskienė eritleb mitmekesiseid antiparöömiate loomise viise. Tähelepanuväärne on autori käsitlus antiparöömiliste tekstide erinevast loomusest – neid, mis säilitavad aluseks oleva vanasõna sisu ning omavad vaid mõningaid nihkeid vormis, nimetab autor tuntud vanasõna variantideks, teisi, mis on tunduvalt mängulisemad, peab ta aga omaette antivanasõnalisteks tekstideks. Populaarseimaks leedu antiparöömiate loomisviisiks on võrdväärset asendamine (kaheosalise vanasõna puhul) ja pikendamine kommentaari abil. Seesuguste tekstide autorite loomingulisus leiab tänapäeval väljundi peajasjalikult internetisaitidel.

Kolmanda paröömiate liigina kirjeldab Dalia Zaikauskienė nn uusi paröömiad. Selline eritlus – töö neljandas peatükis – põhineb võrdlusel traditsioonilise vanasõnaga. Siinkohal on tegu klassikaliste vanasõnadega sarnaseid omadusi evivate tekstidega, mis

on omandanud iseseisvuse ja teatava stabiilsuse. Üldistades tõdeb autor, et osa uutest paröömiatest on lühemad ja struktuurilt lihtsamad kui traditsioonilised vanasõnad. Ka olevat neile iseloomulik vähene kujundlikkus, mistõttu tuleb neid mõista pigem otseselt. Kontekstiga, milles neid kasutatakse, on nad seotud vaid assotsiatiivselt. Uute paröömiatena määratleb Dalia Zaikauskienė üpris mitmekesisest ainest: antiparöömiatetest tulenevaid tekste, tõlkeid, reklaamlauseid, tsitaate, autorifraase, traditsioonilistele paröömiatele sarnaseid ütlusi. Autor nendib, et tavakõnes ei erine uute paröömiate kasutamine traditsiooniliste omast, ent nende funktsioonid ja kasutamise eesmärgid on situatsioonikesksemad. Sarnaselt antivanasõnadele kohtab seda laadi ütlusi eelkõige ajakirjanduses, internetiportalides ja -kommentaaries, aga ka reklaamides.

Dalia Zaikauskienė doktoritöös esitatud olulisimatest lõppjärgeldustest toon välja järgmised.

1. Paröömiatena ei tuleks vaadelda üksnes vanu klassikalisi vanasõnatekste, vaid ka nende modifikatsioone ja uute paröömiatena määratletavaid ütlusi. Tänapäeva ühiskonnas on suuline ja kirjalik traditsioon omavahel seotud ning ilmselgelt on paröömiate levikut tänapäeval mõjutanud enim nüüdistehnoloogia. Seesuguste tekstide kasutus on mänguline, tugevalt improvisatsiooniline, sest oluline ei ole mitte niivõrd paröömiate kohane kasutus, kuivõrd nende vaimukas ja tabav sobitamine keelekasutusse. Leedu viimaste aastakümnete paröömiad on mitmekesised nii struktuurilt, tähenduselt kui ka päritolult.
2. Traditsioonilisi paröömiaid kasutatakse endiselt, ent nende süntaktiline struktuur, grammatilised ja leksikaalsed vormid on lihtsustunud, kaasajastunud, st neid kasutatakse enamasti modifitseeritud kujul peamiselt pigem tähelepanu äratamiseks ja meelelahutuseks.
3. Iseäranis silmapaistev on antiparöömiate loomine. Osa neist on lähedalt seotud traditsioonilise vanasõnaga, teised aga omandanud täiesti iseseisva ja teistsuguse tähenduse. Enamik leedu antiparöömiatetest on saadud varasemate tekstide leksikaalsete komponentide asendamise teel.
4. Uusi väga erisuguse päritoluga paröömiaid ei ole leedu traditsioonis senini vanasõnalisteks peetud, kuigi andmebaas sisaldab enamasti massikultuurist pärinevaid tõkelaene.
5. Leedu paröömiate korpust on märkimisväärselt mõjutanud ühiskonna sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised muutused, samuti keelelised kontaktid.
6. Leedu paröömiatega toimuvad innovaatilised muutused on osa globaalsetest protsessidest.

Nagu autor märgib, peegeldab kogutud andmestik paröömiate nüüdisaegset kasutamist ning loob võimalusi edaspidisteks avaramateks, interdistsiplinaarsteks uuringuteks. Uut tüüpi keeleliste moodustiste rahvusvaheline iseloom peaks innustama arutlema üldiste sotsiaalsete ja kultuuriliste suundumuste, keelelise ja kultuurilise identiteedi üle.

Anneli Baran